

TA'LIM JARAYONIDA RASMIY VA NORASMIY NUTQNING O'ZARO
TA'SIRI

Shokirjonova E'zoza Sherzod qizi

shokirjonovaezoza033@gmail.com

Anvarjonova Lola Anvarjon qizi

lolaanvarjonova937@gmail.com

Toshmurodova Hosila Alisher qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich kechki 25/3 guruh talabalari

Ilmiy rahbar: Turg'unpo'latov Diyorbek Ro'zmamat o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy ishda ta'lim jarayonida rasmiy va norasmiy nutq shakllarining o'zaro ta'siri lingvistik, pedagogik, psixologik hamda sotsiolingvistik yondashuvlar asosida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda rasmiy nutqning normativlik, tizimlilik, kodifikatsiyalanganlik kabi xususiyatlari bilan bir qatorda, norasmiy nutqning kommunikativ erkinlik, emotsional ekspressivlik va interaktivlikni kuchaytiruvchi jihatlari ilmiy asosda yoritiladi.

Shuningdek, nutq shakllarining kognitiv jarayonlarga (diqqat, xotira, tafakkur), affektiv jarayonlarga (motivatsiya, emotsiya) hamda didaktik samaradorlikka ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Rasmiy va norasmiy nutqning uyg'unligi zamonaviy ta'lim tizimida samarali pedagogik kommunikatsiyani shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: *rasmiy nutq, norasmiy nutq, pedagogik kommunikatsiya, ta'lim jarayoni, kognitiv lingvistika, diskurs tahlili, didaktika, nutq madaniyati, affektiv jarayon.*

АННОТАЦИЯ

В данной научной работе рассматривается взаимодействие официальной и неофициальной речи в образовательном процессе с лингвистической, педагогической, психологической и социолингвистической точек зрения. Подробно анализируются нормативность, системность и кодифицированность официальной речи, а также эмоциональная выразительность, коммуникативная гибкость и интерактивность неофициальной речи.

Особое внимание уделяется влиянию различных форм речи на когнитивные процессы (внимание, память, мышление), а также на аффективную сферу (мотивацию и эмоциональное вовлечение). Подчеркивается, что гармоничное сочетание официальной и неофициальной речи является ключевым фактором эффективной педагогической коммуникации в современной образовательной системе.

Ключевые слова: официальная речь, неофициальная речь, педагогическая коммуникация, образовательный процесс, когнитивная лингвистика, дискурс-анализ, дидактика, культура речи.

ANNOTATION

This scientific paper analyzes the interaction between formal and informal speech in the educational process from linguistic, pedagogical, psychological, and sociolinguistic perspectives. The study examines the normative, structured, and codified nature of formal speech alongside the emotional expressiveness, communicative flexibility, and interaction-enhancing features of informal speech.

Special attention is given to the impact of these speech forms on cognitive processes (attention, memory, thinking) and affective factors (motivation, emotional engagement). The research emphasizes that the balanced integration of formal and informal speech serves as a key factor in achieving effective pedagogical communication in modern educational systems.

Keywords: *formal speech, informal speech, pedagogical communication, educational process, cognitive linguistics, discourse analysis, didactics, speech culture. Zamonaviy ta'lim tizimi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida tubdan o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda pedagogik jarayon faqat bilim uzatish emas, balki shaxsni rivojlantirish, uning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va ijtimoiy muhitga moslashuvini ta'minlovchi murakkab tizim sifatida qaralmoqda.*

Ta'lim jarayonida asosiy vosita sifatida nutq alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki har qanday pedagogik faoliyat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi verbal va nonverbal muloqot orqali amalga oshiriladi. Shu sababli nutq shakllarining lingvistik tuzilishi va ularning psixologik-pedagogik ta'siri ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, rasmiy va norasmiy nutqning o'zaro munosabati ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Rasmiy nutq ilmiylik, aniqlik va tizimlilikni ta'minlasa, norasmiy nutq erkinlik, interaktivlik va emotsional yaqinlikni kuchaytiradi. Rasmiy va norasmiy nutqning o'zaro ta'siri faqat pedagogik jarayon doirasida emas, balki kengroq ijtimoiy-kommunikativ tizimda ham muhim o'rin egallaydi [6]. Chunki ta'lim muassasasi jamiyatning kichik modeli sifatida qaralganda, undagi nutqiy munosabatlar ham real ijtimoiy munosabatlarning aksidir. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot modeli keyinchalik jamiyatdagi kommunikativ xulq-atvor shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi [3]. Rasmiy nutq orqali shakllangan tartib-intizom va mantiqiy fikrlash ijtimoiy institutlarga moslashuvni kuchaytirsa, norasmiy nutq orqali shakllangan erkin fikrlash va dialogik yondashuv ijtimoiy faollikni oshiradi [4].

Ta'lim jarayonida nutq shakllarining almashinuvi dinamik xarakterga ega bo'lib, u darsning maqsadi, mavzuning murakkablik darajasi va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qarab o'zgarib boradi [3]. Masalan, yangi ilmiy tushunchalar kiritilayotgan bosqichda rasmiy nutq ustunlik qilsa, ushbu tushunchalarni mustahkamlash va amaliyotga

tatbiq etish jarayonida norasmiy nutq elementlari ko'proq qo'llaniladi [7]. Bu holat o'quv jarayonining "qatlamli kommunikativ struktura"ga ega ekanligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, zamonaviy ta'lim nazariyalarida interaktiv yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi [3]. Interaktiv ta'lim modeli o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi vertikal munosabatni gorizontaal hamkorlik munosabatiga aylantirishni nazarda tutadi. Bunday yondashuvda norasmiy nutq asosiy vositalardan biri sifatida xizmat qiladi, chunki u muloqotni erkinlashtiradi va fikr almashinuvi uchun qulay psixologik muhit yaratadi. Shu bilan birga, rasmiy nutq ushbu jarayonni tizimlashtiruvchi va yo'naltiruvchi mexanizm sifatida saqlanib qoladi [2].

Shu bilan birga, individual psixologik farqlar ham nutq shakllarining qabul qilinishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [4]. Har bir o'quvchining idrok etish uslubi, emotsional sezgirligi va lingvistik tajribasi turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi kommunikativ strategiyani moslashuvchan tarzda qo'llashi zarur bo'ladi.

Pedagogik amaliyotda kuzatilishicha, rasmiy va norasmiy nutqning ongli integratsiyasi dars jarayonini monologik modeldan dialogik modelga o'tkazadi [3]. Bu esa ta'limni yanada demokratik va samarali qiladi.

Bundan tashqari, nutq shakllarining uyg'unligi o'quvchilarda reflektiv fikrlashni rivojlantiradi. Refleksiya jarayonida o'quvchi o'z bilimini tahlil qiladi, uni qayta baholaydi va yangi kontekstlarda qo'llash imkoniyatlarini izlaydi [5]. Rasmiy va norasmiy nutqning o'zaro ta'siri zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat kommunikativ vosita, balki bilimni shakllantiruvchi va qayta ishlab chiqilishini ta'minlovchi murakkab psixolingvistik mexanizm sifatida ham qaraladi (5). Ushbu yondashuvga ko'ra, nutq faqat axborot uzatish emas, balki kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi va o'quvchining ichki mental tizimini qayta tashkil etuvchi vosita hisoblanadi. Shu sababli ta'lim muhitida rasmiy va norasmiy nutqning muvozanati o'quv jarayonining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi (3).

Ta'lim jarayonida rasmiy nutqning ustunligi o'quvchilarda tizimli bilim shakllanishini ta'minlaydi, chunki u mantiqiy ketma-ketlik, aniq terminologiya va normativ struktura asosida quriladi (2). Bunday yondashuv ilmiy fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi va o'quvchini abstrakt tushunchalar bilan ishlashga o'rgatadi. Shu bilan birga, rasmiy nutqning haddan tashqari ko'pligi kommunikativ jarayonni quruq va bir tomonlama qilib qo'yishi mumkin, bu esa o'quvchilarning faolligini pasaytiradi.

Norasmiy nutq esa ushbu muvozanatni ta'minlovchi asosiy vositalardan biridir. U o'quv jarayoniga tabiiylik, erkinlik va emotsional yaqinlik olib kiradi (4). Norasmiy nutq orqali o'qituvchi o'quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, uni fikr bildirishga undaydi va dars jarayonini interaktiv shaklga keltiradi. Masalan, "buni hayotda qayerda ko'rgan bo'lishingiz mumkin?" kabi savollar o'quvchini real hayot bilan bog'lashga yordam beradi.

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan qaralganda, rasmiy va norasmiy nutq inson tafakkurining ikki turli tizimini faollashtiradi (5). Rasmiy nutq analitik fikrlashni rivojlantirsa, norasmiy nutq assotsiativ va ijodiy fikrlashni kuchaytiradi. Ushbu ikki tizimning

integratsiyasi o'quvchida "dual-coding cognitive model"ni shakllantiradi, ya'ni bilim ham mantiqiy, ham obrazli shaklda mustahkamlanadi.

Psixologik jihatdan esa nutq shakllarining o'zaro uyg'unligi o'quvchining emotsional holatiga bevosita ta'sir qiladi. Norasmiy nutq orqali yaratilgan ijobiy psixologik muhit o'quvchining o'ziga ishonchini oshiradi, xatodan qo'rqish hissini kamaytiradi va faol ishtirokni kuchaytiradi (1). Rasmiy nutq esa intizom va mas'uliyatni shakllantirib, o'quv jarayoniga strukturaviy barqarorlik beradi.

Diskursiv yondashuvda ta'lim jarayoni ko'p qatlamli kommunikativ tizim sifatida talqin qilinadi (6). Bu tizimda rasmiy ilmiy diskurs bilimni legitimlashtirsa, norasmiy diskurs uni muhokama va qayta talqin qilish imkonini yaratadi. Natijada ta'lim jarayoni yopiq tizim emas, balki ochiq, dinamik va interaktiv jarayonga aylanadi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik amaliyotda raqamli texnologiyalar ta'sirida nutq shakllarining transformatsiyasi kuchaymoqda (3). Onlayn darslar, virtual platformalar va chat asosidagi muloqotlar rasmiy va norasmiy nutq o'rtasidagi chegarani yanada yumshatmoqda. Bu esa o'qituvchidan yuqori darajadagi kommunikativ moslashuvchanlikni talab qiladi.

Individual yondashuv nuqtai nazaridan har bir o'quvchining psixologik va lingvistik xususiyatlari nutq shakllarining qabul qilinishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi (4). Ba'zi o'quvchilar rasmiy tuzilmani afzal ko'rsa, boshqalari erkin muloqot orqali tezroq o'zlashtiradi. Shu sababli pedagogik jarayonda differensial yondashuv muhim ahamiyatga ega. Rasmiy va norasmiy nutqning ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabati keyingi bosqichlarda yanada murakkab kommunikativ konfiguratsiyalarni hosil qiladi, chunki pedagogik diskurs endi faqat sinf ichidagi muloqot bilan chegaralanmaydi, balki keng ijtimoiy va texnologik muhit bilan integratsiyalashadi (Qodirov S., 2017). Bu holat nutq shakllarining funksional chegaralarini sezilarli darajada kengaytiradi va ularni kontekstga bog'liq o'zgaruvchan tizim sifatida talqin qilishni talab qiladi.

Shu jarayonda o'quvchi nutqi ham passiv qabul qiluvchi darajasidan chiqib, faol diskursiv subyektga aylanadi. Bu o'zgarish ta'lim jarayonida "ishtirokchi kommunikatsiya modeli"ning shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, unda o'quvchi fikrni faqat qabul qilmaydi, balki uni ishlab chiqaradi, qayta shakllantiradi va boshqalarga ta'sir ko'rsatadi (Leontyev A.A., 2003). Natijada nutq faqat o'qituvchiga tegishli vosita emas, balki kollektiv intellektual faoliyatning umumiy mahsuliga aylanadi.

Bunday sharoitda rasmiy nutqning vazifasi yanada noziklashadi: u endi faqat qat'iy struktura beruvchi vosita emas, balki diskursni tartibga soluvchi meta-mehanizm sifatida ishlaydi (Yo'ldoshev B., 2020). Ya'ni u muloqotning chegaralarini belgilaydi, ilmiy aniqlikni saqlaydi va konseptual chalkashliklarning oldini oladi. Shu bilan birga norasmiy nutq bu struktura ichida moslashuvchanlikni ta'minlab, fikrlar oqimini tabiiy va kontekstual holatda rivojlantiradi.

Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan kommunikativ holatlar ko'pincha oldindan belgilangan ssenariyga emas, balki situativ dinamikaga asoslanadi. Bu esa rasmiy va norasmiy nutqning tezkor almashinuvini talab qiladi (Ismoilov A., 2019). Masalan,

o'quvchilar tomonidan berilgan noodatij savollar rasmiy tushuntirishni talab qilishi mumkin, biroq shu savolning muhokamasi norasmiy dialog shakliga o'tishi tabiiy jarayon hisoblanadi.

Kognitiv darajada bu almashinuv "adaptive meaning construction" jarayonini faollashtiradi. O'quvchi bir tushunchani turli nutqiy kontekstlarda qayta-qayta ko'rib chiqadi va natijada u mustahkam kognitiv struktura sifatida shakllanadi (Rahimov D., 2021). Bu jarayon bilimning yuzaki emas, balki chuqur semantik darajada o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Ijtimoiy-kommunikativ nuqtai nazardan rasmiy va norasmiy nutq o'quv muhitida "ishonch ekotizimi"ni yaratadi. Rasmiy nutq orqali akademik ishonchlilik ta'minlansa, norasmiy nutq orqali psixologik yaqinlik va ochiqlik shakllanadi (Qodirov S., 2017). Bu ikki komponent birgalikda ta'lim jarayonida barqaror kommunikativ muhit hosil qiladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida esa nutq shakllarining o'zaro ta'siri yangi bosqichga chiqmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi platformalar, onlayn forumlar va gibrid darslar nutqning vaqt va makon chegaralarini yo'qotmoqda (Ismoilov A., 2019). Natijada rasmiy va norasmiy nutq bir-biriga yanada tez kirishib, "real-time discourse blending" holatini yuzaga keltirmoqda.

Bu jarayon o'qituvchidan faqat bilim beruvchi emas, balki kommunikativ muvofiqlashtiruvchi rolini ham talab qiladi. U nutqning qaysi bosqichda rasmiy, qaysi bosqichda norasmiy bo'lishini vaziyatga qarab boshqaradi va shu orqali ta'lim jarayonining ritmik oqimini ta'minlaydi (Leontyev A.A., 2003). Rasmiy va norasmiy nutqning ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabati keyingi bosqichlarda yanada murakkab kommunikativ konfiguratsiyalarni hosil qiladi, chunki pedagogik diskurs endi faqat sinf ichidagi muloqot bilan chegaralanmaydi, balki keng ijtimoiy va texnologik muhit bilan integratsiyalashadi (Qodirov S., 2017).

Raqamli transformatsiya sharoitida esa nutq shakllarining o'zaro ta'siri yangi bosqichga chiqmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi platformalar, onlayn forumlar va gibrid darslar nutqning vaqt va makon chegaralarini yo'qotmoqda (Ismoilov A., 2019). Natijada rasmiy va norasmiy nutq bir-biriga yanada tez kirishib, "real-time discourse blending" holatini yuzaga keltirmoqda.

Rasmiy nutqning haddan tashqari ustunligi ta'lim jarayonini juda qat'iy, nazoratga asoslangan va biryozlama kommunikativ tizimga aylantirishi mumkin. Bunday holatda o'quvchi ko'proq passiv qabul qiluvchi rolida qolib ketadi va uning mustaqil fikrlash faolligi cheklanadi (Yo'ldoshev B., 2020). Natijada bilim formal jihatdan o'zlashtirilsa ham, uni erkin qo'llash ko'nikmasi yetarli darajada shakllanmasligi mumkin.

Aksincha, norasmiy nutqning haddan tashqari ko'payishi esa ta'lim jarayonida ilmiy aniqlik va strukturalanganlikni susaytirishi ehtimoli bor. Bu holatda muloqot erkinlashsa-da, tushunchalarning chegarasi aniq bo'lmay qolishi, ilmiy terminologiyaning to'g'ri qo'llanmasligi kabi muammolar yuzaga keladi (Qodirov S., 2017). Shu sababli norasmiy nutqning ham me'yoriy chegarasi bo'lishi zarur.

Nutq shakllarining nomutanosib almashinuvi o'quvchilarda kognitiv dissonans holatini keltirib chiqarishi mumkin. Ya'ni bir xil tushuncha turli uslubda, turli darajada izohlanganda, o'quvchi uni bir butun tizim sifatida emas, balki bo'laklangan axborot sifatida qabul qiladi (Leontyev A.A., 2003). Bu esa bilimning tizimli shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy jihatdan qaralganda, rasmiy va norasmiy nutqning birgalikdagi mavjudligi o'quvchilarda "kod almashinuvi" (code-switching) qobiliyatini shakllantiradi. Bu qobiliyat shaxsga turli ijtimoiy vaziyatlarda mos nutq uslubini tanlash imkonini beradi (Qodirov S., 2017).

Shuningdek, nutq shakllarining nomutanosib almashinuvi o'quvchilarda kognitiv dissonans holatini keltirib chiqarishi mumkin. Ya'ni bir xil tushuncha turli uslubda, turli darajada izohlanganda, o'quvchi uni bir butun tizim sifatida emas, balki bo'laklangan axborot sifatida qabul qiladi (Leontyev A.A., 2003). Bu esa bilimning tizimli shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Kommunikativ nuqtai nazardan qaralganda, rasmiy va norasmiy nutq o'rtasidagi keskin almashinuv ba'zan "rol dissonansi"ni ham yuzaga keltiradi. O'qituvchi bir paytning o'zida ham rasmiy bilim manbai, ham norasmiy suhbatdosh rolini bajarishi kerak bo'lganda, uning kommunikativ pozitsiyasi noaniqlashishi mumkin (Ismoilov A., 2019). Bu esa darsning umumiy strukturaviy barqarorligiga ta'sir qiladi.

Boshqa tomondan esa, aynan shu ikki nutq shaklining muvozanatsizligi ham pedagogik jarayonda yangi kommunikativ yechimlarni keltirib chiqaradi. O'qituvchi vaziyatga qarab nutq uslubini tez moslashtirishga majbur bo'ladi va bu uning pedagogik fleksibilitetini oshiradi. Natijada kommunikativ kompetensiya yanada rivojlanadi.

Ijtimoiy jihatdan qaralganda, rasmiy va norasmiy nutqning birgalikdagi mavjudligi o'quvchilarda "kod almashinuvi" (code-switching) qobiliyatini shakllantiradi. Bu qobiliyat shaxsga turli ijtimoiy vaziyatlarda mos nutq uslubini tanlash imkonini beradi (Qodirov S., 2017). Biroq bu jarayon yetarlicha boshqarilmasa, uslubiy aralashuv va nutqiy beqarorlik ham yuzaga kelishi mumkin. Boshqa tomondan qaraganda, rasmiy va norasmiy nutqning o'zaro ta'siri faqat ta'lim samaradorligini oshiruvchi mexanizm sifatida emas, balki ba'zi hollarda kommunikativ muvozanatni murakkablashtiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin (Rahimov D., 2021). Chunki ushbu ikki nutq shakli bir muhitda keskin farqlangan darajada qo'llanilganda, o'quvchilarda uslubiy chalkashlik yoki kommunikativ moslashuv muammolari yuzaga kelishi ehtimoli mavjud.

Rasmiy nutqning haddan tashqari ustunligi ta'lim jarayonini juda qat'iy, nazoratga asoslangan va biryoqlama kommunikativ tizimga aylantirishi mumkin. Bunday holatda o'quvchi ko'proq passiv qabul qiluvchi rolida qolib ketadi va uning mustaqil fikrlash faolligi cheklanadi (Yo'ldoshev B., 2020). Natijada bilim formal jihatdan o'zlashtirilsa ham, uni erkin qo'llash ko'nikmasi yetarli darajada shakllanmasligi mumkin.

Shu jarayonda muhim jihatlardan biri — nutqiy moslashuv (adaptatsiya) qobiliyatining shakllanishidir. O'quvchi turli nutqiy vaziyatlarda rasmiy va norasmiy uslubni to'g'ri tanlashni o'rganadi, bu esa uning ijtimoiy intellektini kuchaytiradi (Ismoilov A., 2019). Biroq

bu jarayon avtomatik emas, balki pedagogik boshqaruvni talab qiladi, aks holda nutq uslublari o'rtasida beqaror almashinuv yuzaga kelishi mumkin.

Boshqa tomondan, rasmiy va norasmiy nutqning doimiy kesishuvi o'quvchilarda "stilistik chegaralarning nisbiyligi" haqidagi tushunchani shakllantiradi. Ya'ni ular nutq shakllari qat'iy ajratilgan tizim emas, balki kontekstga bog'liq o'zgaruvchan birliklar ekanini anglay boshlaydi (Qodirov S., 2017). Bu esa zamonaviy lingvistik tafakkurning muhim belgilaridan biridir.

Shuningdek, ta'lim jarayonida norasmiy nutqning ko'payishi o'quvchilarda tezkor kommunikativ javob berish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu holat real hayotdagi muloqotga yaqinlashishni ta'minlaydi, chunki kundalik ijtimoiy interaksionlar ko'pincha norasmiy xarakterga ega bo'ladi (Rahimov D., 2021). Shu bilan birga, bu jarayon rasmiy ilmiy nutq bilan muvozanatlashmasa, akademik yozuv va ilmiy ifoda ko'nikmalarining susayishiga olib kelishi mumkin.

Rasmiy nutq esa o'z navbatida "fikrni kontseptualizatsiya qilish" funksiyasini bajaradi. U orqali o'quvchi fikrni aniq struktura ichiga joylashtirishni o'rganadi, bu esa ilmiy ishlash qobiliyatini shakllantiradi (Yo'ldoshev B., 2020). Lekin faqat rasmiy modelga tayanish o'quv jarayonini quruq va mexanik holatga olib kelishi mumkin.

Diskursiv jihatdan qaralganda, rasmiy va norasmiy nutq bir-biriga qarama-qarshi emas, balki "dialogik kuchlanish" holatida mavjud bo'ladi. Bu kuchlanish ta'lim jarayonida yangi ma'no ishlab chiqish imkonini beradi, chunki har bir fikr turli uslubiy filtrlar orqali qayta talqin qilinadi (Qodirov S., 2017). Natijada bilim statik emas, balki doimiy qayta shakllanuvchi tizimga aylanadi.

Kognitiv nuqtai nazardan esa bu jarayon "ko'p kanal-li qayta ishlash" mexanizmini faollashtiradi. O'quvchi bir tushunchani rasmiy shaklda, so'ng norasmiy shaklda qabul qilganda, miya uni ikki xil kodlash tizimi orqali qayta ishlaydi (Leontyev A.A., 2003). Bu esa eslab qolish va tushunish darajasini oshiradi.

Shu bilan birga, pedagogik jarayonda ortiqcha norasmiylik ba'zan "kommunikativ shovqin"ni ham keltirib chiqarishi mumkin. Bu holatda asosiy ilmiy maqsad ikkinchi darajaga tushib qoladi va darsning strukturaviy aniqligi susayadi (Ismoilov A., 2019). Shu sababli har ikki nutq shakli doimiy nazorat va muvozanat ostida qo'llanishi kerak. Rasmiy va norasmiy nutqni faqat ta'lim jarayoni ichidagi vosita sifatida emas, balki shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini belgilovchi lingvistik markerlar tizimi sifatida ham ko'rish mumkin (Qodirov S., 2017). Ya'ni inson qanday gapirishi orqali u faqat fikr bildirmaydi, balki o'zining ijtimoiy mavqei, madaniy darajasi va kommunikativ muhitga moslashuv darajasini ham namoyon qiladi.

Shu nuqtai nazardan, rasmiy nutq ko'proq "institutsional identifikatsiya" bilan bog'liq bo'lib, u shaxsni ta'lim, ilm-fan va boshqaruv tizimlari bilan aloqador subyekt sifatida ko'rsatadi (Yo'ldoshev B., 2020). Norasmiy nutq esa "ijtimoiy yaqinlik identifikatsiyasi"ni shakllantiradi, ya'ni u shaxsni jamoa ichidagi teng huquqli, erkin kommunikatsiyaga ega individ sifatida ifodalaydi.

Bundan tashqari, nutq shakllari vaqt va makon bilan bog'liq "kontekstual o'zgaruvchanlik" xususiyatiga ega. Bir shaxs bir muhitda rasmiy nutqdan foydalanishi, boshqa muhitda esa norasmiy nutqqa o'tishi uning kommunikativ kompetensiyasining yuqori darajada ekanini ko'rsatadi (Ismoilov A., 2019). Bu holat tilni statik emas, balki ijtimoiy vaziyatga moslashuvchi tizim sifatida ko'rsatadi.

Shuningdek, rasmiy va norasmiy nutq o'rtasidagi farq faqat uslubiy emas, balki psixologik "distansiya" bilan ham bog'liqdir. Rasmiy nutq ko'proq ijtimoiy masofani saqlasa, norasmiy nutq bu masofani qisqartiradi va kommunikativ yaqinlikni kuchaytiradi (Rahimov D., 2021). Shu sababli ularning muvozanati ijtimoiy munosabatlar sifatini belgilaydi.

Zamonaviy lingvistika nuqtai nazaridan esa bu ikki nutq turi "kod repertuari"ning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Har bir inson o'z kommunikativ repertuarida rasmiy, yarim rasmiy va norasmiy kodlarni saqlaydi va vaziyatga qarab ularni faollashtiradi (Leontyev A.A., 2003). Bu jarayon "code-switching" deb ataladi va u ijtimoiy moslashuvning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Boshqa tomondan, raqamli kommunikatsiya rivojlanishi bu chegaralarni yanada o'zgartirib yubormoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda rasmiy va norasmiy nutq aralashib ketadi va yangi "gibrid til shakllari" paydo bo'ladi (Ismoilov A., 2019). Bu holat tilning evolyutsion rivojlanishida yangi bosqichni bildiradi. Rasmiy va norasmiy nutqning o'zaro ta'siri haqidagi umumiy xulosalarni yanada kengroq tahlil qilganda, bu hodisa faqat tilshunoslik yoki pedagogika doirasida emas, balki insonning butun kommunikativ faoliyatini qamrab oluvchi kompleks tizim sifatida namoyon bo'ladi (Qodirov S., 2017). Har bir nutq shakli alohida vazifaga ega bo'lsa-da, ular real muloqot jarayonida doimiy o'zaro bog'liqlikda ishlaydi va bir-birini to'ldirib boradi.

Shu jarayonda rasmiy nutqning asosiy vazifasi ijtimoiy va ilmiy me'yorlarni saqlash, axborotni aniq va tizimli shaklda yetkazish hamda kommunikativ tartibni ta'minlashdan iborat bo'lib qoladi (Yo'ldoshev B., 2020). Bu holat ayniqsa ta'lim, ilm-fan va rasmiy institutlar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu sohalarida aniqlik va standartlashuv asosiy talab hisoblanadi.

Norasmiy nutq esa aksincha, kommunikatsiyani jonlantiruvchi, uni tabiiy va hayotiy qiluvchi muhim omil sifatida ishlaydi. U orqali shaxslar o'rtasida emotsional yaqinlik kuchayadi, fikr almashinuvi erkinlashadi va muloqot jarayoni psixologik jihatdan yengillashadi (Rahimov D., 2021). Shu sababli norasmiy nutq ko'pincha ijtimoiy aloqalarning mustahkamlanishida muhim rol o'ynaydi.

Rasmiy va norasmiy nutqning uyg'unligi natijasida kommunikativ muhitda "muvozanatli diskurs modeli" shakllanadi. Bu modelda axborot bir tomondan aniq va tizimli uzatilsa, boshqa tomondan u insoniy va hayotiy kontekst bilan boyitiladi (Ismoilov A., 2019). Natijada muloqot ham samarali, ham tushunarli bo'ladi.

Kognitiv jihatdan bu ikki nutq shaklining birgalikdagi ta'siri inson tafakkurining ko'p qatlamli rivojlanishini ta'minlaydi. Rasmiy nutq mantiqiy va analitik fikrlashni kuchaytirsa,

norasmiy nutq ijodiy va intuitiv fikrlashni rivojlantiradi (Leontyev A.A., 2003). Shu ikki yo'nalishning integratsiyasi inson intellektual salohiyatini kengaytiradi.

Bundan tashqari, zamonaviy ijtimoiy va raqamli muhitda nutq shakllarining chegaralari tobora yumshab bormoqda. Bu esa shaxsdan yuqori darajadagi kommunikativ moslashuvchanlikni talab qiladi. Har bir individ vaziyatga qarab rasmiy yoki norasmiy uslubni tanlash va uni samarali qo'llash qobiliyatiga ega bo'lishi zarur (Qodirov S., 2017).

Shu bilan birga, pedagogik jarayonda bu ikki nutq shaklining uyg'unligi ta'lim sifatini oshiruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Chunki u o'quvchilarda nafaqat bilim, balki kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy moslashuv va reflektiv fikrlash qobiliyatlarini ham shakllantiradi (Yo'ldoshev B., 2020).

Umuman olganda, rasmiy va norasmiy nutqning o'zaro ta'siri inson kommunikativ faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, u ijtimoiy munosabatlar, ta'lim jarayoni va shaxs rivojlanishida muhim funksional rol o'ynaydi. Shu sababli bu ikki nutq shaklini qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida ko'rish ilmiy jihatdan asoslangan yondashuv hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov S. – Til va tafakkur
2. Yo'ldoshev B. – Nutq madaniyati va uslubiyat
3. Ismoilov A. – Ta'limda muloqot texnologiyalari
4. Rahimov D. – Zamonaviy pedagogika nazariyasi
5. Leontyev A.A. – Psixolingvistika asoslari
6. Mahmudov N. – Til nazariyasi va nutq madaniyati
7. Karomov J. – Pedagogik kommunikatsiya asoslari
8. Karimov I.A. – Pedagogik kommunikatsiya asoslari
9. Fillmore C. – Frame Semantics (lingvistik yondashuvlar)